

— Joris Cromsigt (Department of Wildlife, Fish and Environmental Studies, Swedish University of Agricultural Sciences, Umeå, Zweden),
Yvonne Kemp (PWN Waterleidingbedrijf Noord-Holland),
Leo Linnartz (Ark Natuurontwikkeling),
Chris Smit (Community and Conservation Ecology groep, Rijksuniversiteit Groningen),
Margje Voeten (Toegepaste Biologie, HAS Hogeschool, Den Bosch) en
Martin Wassen (Environmental Sciences, Universiteit Utrecht)

In 2007 is de wisent geïntroduceerd in het Kraansvlak in het Nationaal Park Zuid-Kennemerland. Inmiddels zijn er vergaande plannen om wisenten in andere Nederlandse natuurgebieden uit te zetten waaronder Schiermonnikoog en de Veluwe. De laatste stap tot implementatie van dergelijke projecten blijkt echter lastig. Kortom, tijd om de ervaringen uit het Kraansvlak op een rij te zetten. Wij denken dat deze ervaringen een solide basis vormen voor een gecoördineerd programma voor wisentintroductions elders in Nederland.

ERVARINGEN UIT HET KRAANSVLAK: lessen voor toekomstige

> Europa's grootste hoefdier, de wisent (de Europese bizon), vindt langzaam zijn weg terug op het Europese vasteland. In 1927 stierf de soort uit in het wild maar sinds de eerste herintroductie in 1952 heeft deze weer voet aan de grond gekregen in vooral Oost-Europa. De status van de wisent is echter nog steeds kwetsbaar met minder dan 3500 dieren in het wild, waarvan meer dan de helft in slechts zes reservaten in Polen en (Wit-) Rusland. Gedurende de laatste tien jaar nemen de aantallen wisenten in de westelijke helft van Europa door (her-)introductions toe. Deze nieuwe fase is niet alleen gericht op soortbescherming, maar ook op de belangrijke rol die de wisent, als Europa's grootste wilde grazer, kan spelen in het functioneren en herstel van ecosystemen.

Unieke pilot

In 2007 en 2008 werden in het Kraansvlak, een 230 ha groot duingebied nabij Zandvoort, zes wisenten uitgezet in het kader van een 5-jarige pilot. Deze kudde is door natuurlijke aanwas inmiddels toegenomen tot negentien individuen. Terreinbeheerder PWN startte een samenwerking met Stichting Kritisch Bosbeheer, Stichting Duinbehoud, ARK Natuurontwikkeling FREE Nature en diverse wetenschappers. Deze nauwe samenwerking tussen praktijk en wetenschappe-

lijk onderzoek is de basis van het succes. Na een positieve evaluatie in 2012 is het project verlengd tot 2017. Daarmee zal het inzicht geven in tien jaar beheer en ecologie van wisenten in de Nederlandse (duin)natuur.

Bij de aanvang zijn vier doelen gesteld:

- Bijdragen aan behoud van de wisent door onderzoek naar zijn ecologie en door deel te nemen aan het Europese voortplantingsprogramma van de soort.
- Kennis en ervaring opdoen met beheer van vrij levende wisenten in de Nederlandse context.
- Dichterbij brengen van introductions elders in Nederland.
- Tegengaan van vergrassing en dichtgroeien van het duin.

Het unieke van de Kraansvlak-pilot is de filosofie van minimaal menselijk ingrijpen. Het is een van de weinige gebieden waar wisenten niet worden bijgevoerd. Bovendien biedt het gebied een divers aanbod aan habitats, van open grasland tot gesloten bos, in tegenstelling tot de overwegend beboste Oost-Europese gebieden waar de grootste populaties wisenten leven. Hierdoor kunnen we jaarrond het habitat- en voedselgebruik van de wisent onderzoeken in een landschap waar bos niet domineert.

Ecologie

In het Kraansvlak leven de wisenten in een heterogeen landschap bestaande uit open grasland (38 procent), struweel (37 procent), bos (18 procent), kaal zand en een duinmeer. Deze afwisseling leent zich goed om habitat- en voedselgebruik te bestuderen. Sinds 2007 gebeurt dat door directe observaties en door individuen te volgen met behulp van halsbanden met GPS-zenders. Ook worden ter vergelijking Schotse hooglanders en konik paarden bestudeerd. De koniks leven in hetzelfde gebied als de wisenten, hooglanders zijn gemonitord in een aangrenzend maar vergelijkbaar duingebied. De gegevens van de zenders laten zien dat de wisenten in het Kraansvlak zeker geen typische bosdieren zijn, maar een voorkeur hebben voor (ruig) grasland en struweel. Bos wordt gebruikt als rust- en schuilplek en gedurende korte periodes van het jaar om te eten, in de herfst voor het eten van eikels en in de vroege lente om bast te schillen. Het dieet van wisent, Schotse hooglander en konik is vergelijkbaar en bestaat gedurende het hele jaar voor minimaal 90 procent uit gras. Wisent en hooglander vullen dit aan met houtige planten. De koniks in het Kraansvlak vreten vrijwel geen houtige planten (< 1 procent van het dieet). Het overgrote deel van het houtige dieet

foto's Ruud Maaskant

wisentintroducties

van wisent en hooglander bestaat uit kardinaalsmuts, meidoorn, kruipwilg en eik. De hooglanders vreten ook een aanzienlijk deel Amerikaanse vogelkers, maar deze soort is in veel aanwezig in het Kraansvlak. Zowel wisent als hooglander vreten in de zomer vooral blad en in de herfst blad, bessen en zaden (eikels). Echter, in de winter en vroege lente schilt de wisent met name bast, terwijl de hooglanders dan juist vooral twijgjes vreten. De wisenten schillen vrijwel uitsluitend kardinaalsmuts en meer recent ook esdoorn. Uit metingen op vijftig permanente transecten die sinds 2008 jaarlijks zijn gemeten, blijkt een zeer sterke afname van kardinaalsmuts (90-100 procent) naast afnamen in duindoorn (20-25 procent) en liguster (50 procent). Meidoorn en esdoorn namen tijdens dezelfde periode toe. In zeven jaar tijd zijn de eens algemene kardinaalsmutsstruvelen in het Kraansvlak dus nagenoeg verdwenen. Het effect op kardinaalsmuts is niet uniek voor wisentbegrazing. Eenzelfde dramatische afname werd gemeten in het aangrenzende duingebied met hooglanders.

De invloed van wisenten op houtige planten in het Kraansvlak blijkt eveneens uit het combineren van luchtfoto's uit 2003 (voor wisentintroductie) en 2009 (na wisentintroductie) met de GPS-zender gegevens. Houtige planten zijn afgenomen

in de intensief door wisenten gebruikte delen van het Kraansvlak, maar niet daarbuiten. De invloed op houtige planten komt overigens niet alleen door vraat maar ook doordat wisenten regelmatig dwars door dichte begroeiing lopen. Dit lijkt vooral relevant voor een soort als duindoorn die nauwelijks wordt gegeten. De algehele observatie is dat er geen verdere vergrassing, verstruiking of verbossing heeft plaatsgevonden na de introductie van wisenten (en sinds 2009 ook konik paarden). Ook is het areaal kaal zand met pioniersoorten en het areaal kort gras toegenomen. Wisenten nemen regelmatig een zandbad en rusten vaak op kale plekken of pioniergraslanden. Het is niet duidelijk of de wisenten deze plekken zelf creëren, maar ze houden ze wel degelijk in stand. Dit gebruik zorgt voor meer dynamiek en biodiversiteit in de duinen, omdat soorten zoals duinviooltje, driedistel en veldhondstong en kleine fauna, zoals diverse soorten zandbijen, de parasitaire bloedbij, bastaardzandloopkever en zandhagedis voordeel hebben van deze verstoorde plekken.

Beheer

Bij de start van het wisentproject was de grootste angst dat er calamiteiten met recreanten zouden optreden of dat wisenten uit zouden breken en voor verkeersongelukken zouden zorgen. Daarom

werd de bestaande omheining uitgebreid met een stroomraster tot circa 2 meter hoogte. Gezien de geruststellende ervaringen (zie kopje Wisenten en mensen) is het stroomraster teruggebracht tot een hoogte van 1,2 meter bestaande uit drie stroomdraden (vijf waar honden worden uitgelaten), en reeënpoortjes, waardoor ander wild zoals damhert en ree makkelijker het gebied in en uit kunnen.

De halsband GPS-zenders zijn ook voor het volgen van de dieren van groot belang. Het duinterrein is onoverzichtelijk en ondanks de grootte van een wisent en het feit dat de dieren veelal in kuddeverband rondlopen, zijn ze niet altijd gemakkelijk te traceren. Voor beheersdoeleinden is daarom gedurende de gehele pilot-periode minimaal een individu voorzien van een zender.

Gezien de nauw verwante genenpool - alle hedendaagse wisenten stammen af van twaalf voorouders - is er sinds lang een officieel wisentstamboek, met basis in Polen, dat wordt gebruikt als richtlijn voor nieuwe introducties en voor uitwisseling van dieren tussen gebieden. De wisenten op het Kraansvlak vallen ook onder dit stamboek. Eventuele in- of uitvoer van individuen gebeurt aan de van het stamboek om zo een genetisch gezonde kudde na te streven. Ondertussen is ook een kraal gebouwd om de vangst van dieren te vergemakkelijken.

Veterinair en welzijn

De wisenten worden maandelijks gemonitord middels een speciaal voor wisenten opgestelde conditiescorekaart. Met name in de nawinterperiode (februari, maart) worden de dieren extra in de gaten gehouden gezien het beperkte nutriëntrijke voedselaanbod en het feit dat de wisenten jaar rond in eigen voedselbehoefte moeten voorzien. De dieren worden niet behandeld, tenzij daar aanleiding voor is. Op individuele basis heeft in het verleden ontworming, vitamine boost, en toediening van antibioticum plaatsgevonden. Dit kuddebeheer is vergelijkbaar met dat van jaarrond grazende runderen en paarden in andere Nederlandse natuurgebieden. Wisenten zijn, net als runderen en diverse andere herkauwers, vatbaar voor endo- en ectoparasieten. Zo zijn in het verleden worminfecties (longworm, maagdarmworm, leverbot) aangetoond. Forse worminfecties speelden een rol in de dood van de oudste koe en stier, beide onderdeel van de eerste geïntroduceerde zes dieren, in 2013 en 2014.

Belangrijke lessen

De zes dieren uit Polen hebben zich zonder problemen aangepast aan het Kraansvlak. De stiertjes die in 2010 vanuit natuurpark Lelystad, en in 2013 vanuit een Frans natuurreservaat zijn geïntroduceerd ter verhoging van de genetische rijkdom, zijn echter door diverse oorzaken binnen een jaar overleden. Bij twee stiertjes is een ernstige koper- cobalt deficiëntie, in combinatie met een Babesia-infectie (een bloedparasiet) en een oude leverbotinfectie fataal geworden. Onderzoek heeft uitgewezen dat deze dieren wellicht bij invoer al een kopergebrek hadden. De Babesia-infectie werd waarschijnlijk overgedragen door teken die in duingebieden zoals het Kraansvlak relatief veel voorkomen. Uit onderzoek bleek dat forse worminfecties hebben bijgedragen aan de dood van een aantal andere geïntroduceerde stiertjes. Deze negatieve ervaringen hebben ons geleerd dat het van groot belang is om dieren in te voeren die gewend zijn aan soortgelijke omstandigheden als in het Kraansvlak, bijvoorbeeld wat betreft voedsel- en mineralenvoorziening en blootstelling aan parasieten. Vervolgens is een geleidelijke gewening belangrijk door ingevoerde dieren een aantal weken apart te houden in een afgezet deel van het gebied. Zo kunnen ze extra worden gemoni-

tord en zo nodig veterinair worden voorbereid op eventuele parasieten in het nieuwe gebied. Dit geldt overigens ook voor andere te introduceren diersoorten. Voor dit alles is het van belang dat de (parasitaire) infectiedruk voor invoer zorgvuldig wordt bekeken.

Wisenten en mensen

Om te leren over het gedrag van wisenten ten opzichte van mensen, is elke ontmoeting tussen mens en wisent beschreven volgens een vast protocol. Zodoende weten we na honderden geprotocolleerde veldbezoeken van boswachters, onderzoekers en publiek dat wisenten weliswaar alert zijn maar niet agressief. Bij een ontmoeting in het open veld vanaf een afstand van vijftig meter of meer kijken of staan de dieren op, maar gaan daarna door met hun 'normale' gedrag zolang de bezoeker voldoende afstand houdt. Komen mensen echter dichterbij, dan lopen of rennen de dieren weg. In open veld en tijdens regen is de kans kleiner dat wisenten actief reageren. In de zomerperiode zijn de dieren sneller geneigd weg te lopen van bezoek, waarschijnlijk door aanwezigheid van kalfjes. Na jarenlange positieve ervaringen met begeleide excursies kan publiek sinds 2012 ook op eigen gelegenheid het wisentterrein bezoeken via een duidelijk gemarkeerd wandelpad. Tijdens het vogelbroedseizoen is het pad dicht. Inmiddels is het pad drie maal vanaf de nazomer tot aan het voorjaar opengesteld geweest en hebben vele bezoekers het pad bewandeld (bijvoorbeeld 3800 bezoeken in de winter van 2014-2015). De wisenten laten zich veelvuldig in de buurt van het pad

zien. Panelen bij de ingangen van het pad informeren bezoekers over de dieren en geven een aantal gedragsregels aan: respect tonen, afstand bewaren en de dieren niet verstoren. Uitgebreidere informatie over de wisent en de pilot wordt gegeven op informatieborden op een aantal plekken rond het gebied, en in bezoekerscentrum De Kennemerduinen in Overveen. Met inachtneming van deze gedragsregels en de uitgebreide voorlichting, blijken wisenten en wandelaars prima samen te gaan.

Positieve ervaringen

De Kraansvlak pilot toont aan dat er geen praktische obstakels zijn voor het uitzetten van wisenten in een Nederlands natuurgebied. Het beheer is vergelijkbaar met dat van andere grote grazers elders in Nederland. Acht jaar observatie van mens-wisent interacties hebben niet geleid tot negatieve ervaringen, en de kudde ontwikkelt zich gezond met slechts minimaal menselijk ingrijpen. Bovendien draagt de pilot niet alleen bij aan behoud van de wisent maar voegt de soort ook iets toe aan het functioneren van de (duin) natuur. Ecologisch gezien is de meest opzienbarende conclusie uit ons onderzoek dat de aloude visie van de wisent als koning van het bos moet worden bijgesteld. Het Kraansvlak laat zien dat de wisent juist in halfopen habitat prima gedijt, zonder bijvoeren.<

joris.cromsigt@slu.se

*Veldwerkplaats Wisenten in Nederland, 6 november
Meer info: <http://www.veldwerkplaatsen.nl/veldwerkplaats/wisenten-in-nederland>*

